

РЭЦЭПЦЫЯ ТВОРЧАСЦІ ЯНКІ КУПАЛЫ Ў МІЖВАЕННАЙ ЧЭХАСЛАВАКІІ

Міжваенная Чэхаславакія ўяўляе сабою самастойную старонку ў гісторыі беларуска-чэшскіх узаемасувязяў. Беларуская літаратура ўпершыню прысутнічала ў Чэхаславакіі вельмі выразна, а праз гэтую краіну не ў малой ступені распаўсюджвалася на ўвесь славянскі свет.

Значную цікавасць з боку чэхаславацкіх культурных і інтэлектуальных колаў выклікала актыўнае і плённае развіццё беларускай літаратуры, у якой асаблівае месца займае Янка Купала. Чэшская мова была першай, пасля роднай, на якой загучалі вершы класіка беларускай літаратуры. Як вядома, беларуска-чэшскія літаратурныя кантакты ў пачатку XX стагоддзя усталяваў А. Чэрны. Дзякуючы яму, вядомаму даследчыку, увесь славянскі свет давёдаўся пра беларускія нацыянальныя і літаратурныя памкненні. Яшчэ ў 1909 годзе А. Чэрны назваў Я. Купалу адным з “беларускіх будзіцеляў, якія стаяць на вышыні ідэй сучаснай эпохі” (*Тут і далей пераклад з чэшскай мовы наш - М. Ч.*), “песняром жыцця, які шукае шляхоў з цёмных глыбінь і багнаў да святла і наветра” [1, с.2]. У 1911 годзе чэшскі славіст ахарактарызаваў паэта як “найбольш абяцаючую з’яву новай беларускай паэзіі”, палічыў яго “сімвалам беларускага адраджэння” [2, с.217].

Публікацыі і пераклады А. Чэрнага шмат у чым падрыхтавалі чытацкую аўдыторыю да ўспрыняцця творчасці Янкі Купалы ў будучым. У 1920-я гады А. Чэрны таксама ўважліва сачыў за творчасцю беларускага песняра і даў на старонках свайго часопіса “Славянскі агляд” некалькі артыкулаў. Чэшскаму вучонаму ўдалося ярка ахарактарызаваць беларускага песняра і пранікнуць у глыбіні яго паэзіі, паказаць усю самабытнасць Купалы. У водгуку на 20-гадовую дзейнасць Я. Купалы А. Чэрны пашырае і ўдакладняе свае ранейшыя характарыстыкі: “Далейшае развіццё яго творчасці ідзе ад першапачатковых накірункаў – народна-сацыяльнага і нацыянальна-вызваленчага, да якіх далучаюцца і цікавыя моцныя любоўныя тоны. Наступныя вынікі яго дзейнасці ілюструюць, да якой сілы ўзрасло ў гэтых накірунках сацыяльнае і нацыянальнае пачуццё, што ўзыходзіць аж да вострай нянавісці да прыгнятальнікаў і бунту супраць Бога. Некаторыя яго вершы ўказва-

юць на тое, што ён шмат вучыўся ў вялікіх польскіх рамантыкаў” [3, с.248]. Купалаўскі зборнік “Спадчына” даследчык назваў “моцным, дагэтуль вяшынным лірычным дасягненнем паэта” [3, с. 248]. Ацэнкі творчасці Я.Купалы былі справядлівымі і важнымі, паколькі на радзіме паэта зборнік “Спадчына” не быў належным чынам ацэнены сучаснікамі, а саму творчасць Я.Купалы пачалі мэтанакіравана знішчаць і фальсіфікаваць. А між тым паэт знаходзіўся на сваіх ранейшых пазіцыях. Да публікацыі былі далучаны пераклады А.Чэрнага рознахарактарных вершаў са зборніка “Спадчына”, якія сталі фактычным пацвярджэннем высноў вучомага (“Брату беларусу”, “Цару нябёсаў і зямлі”, “Мая вера”, “Не глядзі”). Знаёмства з перакладамі чэшскага даследчыка сведчыць пра беражлівыя і ўважлівыя адносіны да тэксту арыгінала, што дазволіла А.Чэрнаму дакладна перадаць не толькі глыбокі сэнс твораў, але і захаваць спецыфічныя асаблівасці паэтыкі і вобразнай сістэмы Я.Купалы.

У 1925 годзе прыезд Я. Купалы і іншых беларускіх пісьменнікаў у Прагу шырока асвятляўся на старонках чэхаславацкіх перыядычных выданняў і часопісаў. У яго творчасці чэшскія літаратурнаразнаўцы бачылі найбольш яркае і поўнае праяўленне рыс жывой беларускай паэзіі, у якой не было штучных, выдуманых пачаткаў. Вершы Я.Купалы сталі блізкія дэмакратычнаму чытачу Чэхіі, бо яны нагадвалі эпоху чэшскага Адраджэння, яго атмасферу сто гадоў таму. “Людзьмі звацца” – заключныя радкі верша “А хто там ідзе” унутрана блізкія да “Балады пра вясну 1848” Яна Неруды. Абодва пісьменніка былі сімваламі бязмежнай вернасці свайму народу і яго нацыянальнай культуры.

Творчасцю Янкі Купалы і іншых беларускіх пісьменнікаў зацікавіўся ў 1920-я гады малады чэшскі паэт Ёзаф Гора, які першы ў сваёй краіне атрымаў званне “народны”. “Паэт душы” [4, с.308], як пазней назаве яго Яраслаў Сейферт, Гора быў “чалавекам вёскі, правінцыі. Пра яе любіў гаварыць і ўспамінаць” [4, с.308], “быў створаны з глебы і наветра свайго роднага краю” [4,309]. Таму, безумоўна, і Купалава паэзія стала для яго блзкай і зразумелай. Купалаўскі верш “На полі тас”, відаць, крануў Ё.Гору сваім тонкім лірызмам, “сакольскім духам”, які так многа зрабіў для нацыянальнага адраджэння братэрскай славянскай краіны. “Устань са сну, саколе!”, – кліча ў гэтым вершы Купала і беларуса. Істотна, што чэшскі паэт звяртаў увагу на Купалаўскія творы, у якіх адчуваецца еднасць з народнай паэзіяй (верш “Песня-байка”). У дадзе-

ным выпадку форма і памер арыгінала, яго казачна-быліннае гучанне перададзены Ё Горам дакладна.

Івана Дамінікавіча моцна зацікавіла чэшская паэзія. Навуковы слоўнік Т.Г. Масарыка ў 1928 годзе паведамляў, што Я. Купала пасля падарожжа па Чэхаславацкім пераклаў нізку вершаў Ёзафа Горы і Петара Безруча [5, с. 245], паэзія якога спалучала мадэрнісцкую традыцыю, рэалізм, сімвалізм і бунтарскі пафас. На вялікі жаль мы не можам ведаць гэтыя пераклады, паколькі рукапісы паэта загінулі ў час вайны.

Водгукі на прыезд беларускіх пісьменнікаў у Прагу, фотаздымкі, артыкулы і пераклады у чэхаславацкім друку з'яўляліся на працягу 1927 - 1928 гадоў. Падкрэслівалася, што ў асобе беларускага паэта славянскі свет набыў аднаго з найвыдатнейшых паэтаў, творчасць якога заслугоўвае вывучэння з боку не адных толькі беларусаў.

Значны ўклад у папулярызаванне беларушчыны ў Чэхаславакіі ўнесла беларускае зямляцтва. Улічваючы мінімальныя звесткі пра Беларусь у Еўропе і ў асяродку эмігрантаў з былой Расіі, беларускае зямляцтва ўзяло на сябе ролю прапаганды роднай мовы і літаратуры ў Чэхаславакіі. Іх працы сведчаць пра тое, што ў большасці сваёй яны мелі крытычныя, несентыментальныя погляды на беларускую літаратуру. Жыццё і дзейнасць у Еўропе спрыялі імкненню да разгляду гісторыі беларускага прыгожага пісьменства ў шырокім сусветным кантэксце. Тэматыка паведамленняў беларусаў часта перагукалася з працамі іх чэшскіх калег, наміж імі існавала супрацоўніцтва ў часопісах, калектывных зборніках, літаратурных вечарынах. Як найярчэйшага прадстаўніка тагачаснай беларускай літаратуры, вернага “самым заветным жаданням беларускага света” [6, с. 180], характарызуе Янку Купалу У. Жылка; сапраўдным сімвалам Беларусі, які “мае для яе тое самае значэнне, што і Т. Шаўчэнка для ўкраінцаў, А. Міцкевіч для палякаў, А. Пушкін для рускіх” лічыць беларускага паэта былы пражскі студэнт М. Шыманка [7, с. 5]. У адным шэрагу з вядучымі пісьменнікамі славянскага свету бачыць Я. Купалу беларускі савецкі крытык М. Байкоў, артыкул якога быў змешчаны ў часопісе “Nove Rusko” [8]. Такія эмігранты з Заходняй Беларусі, як палітычны і культурны дзеяч Т. Грыб, нястомны папулярызатар беларушчыны ў Чэхіі і Славеніі Ф. Грышкевіч сімпатыі да ўлады Саветаў ніколі не мелі. Таму часта яны свядома ў Купалавай творчасці акцэнтавалі ўвагу выключна на адраджэнскім пафасе, адшуквалі ў ёй мастацкае выражэнне сваіх поглядаў і меркаванняў. Да так звана-

га “барацьбянага кірунка” у беларускай літаратуры далучаў Я.Купалу Ф.Грышкевіч [9]. Т.Грыб не без падстаў бачыў у творчасці паэта “ідэйны змест сучаснага беларускага жыцця, усебаковую праграму адраджэння і вызвалення беларускага народа” [10, с. 97]. “Голасам народа, настаўнікам і прарокам” [13, с. 536 – 537] Я.Купалу назваў М.Ляшчэвіч у сваім артыкуле пра беларускую літаратуру ў Отавым навуковым слоўніку ўсеагульных ведаў (1930). Пры ўсім гэтым неабходна адзначыць, што леваарыентаваныя беларускія творчыя сілы ў Чэхаславакіі часта “грашылі” суб’ектыўнай і павярхоўнай інфармацыяй пра беларускую літаратуру, яны нібыта вышуквалі “блыху” у публікацыях беларусаў іншых палітычных перакананняў і імкнуліся пры зручным выпадку як мага мацней дакпіць. Ліст Міколы Шыманкі (былога выпускніка Пражскай вышэйшай тэхнічнай школы) у рэдакцыю Отавага слоўніка сведчыць менавіта пра гэта. Паводле М.Шыманкі, М.Ляшчэвіч даў “суб’ектыўны, аднабаковы погляд на развіццё беларускай літаратуры” [14, с.377]. Яго здзіўляе, што аўтар “параўноўвае” Янку Купалу і Якуба Коласа, бо ў дадзеным выпадку цяжка аддаць каму-небудзь перавагу. У сваёй публікацыі М.Шыманка катэгарычна супрацьпастаўляе Я.Коласа Я.Купалу. Як бачым, водгукі спрэчак, якія панавалі ў беларускай савецкай літаратурнай крытыцы канца 1920-х гадоў, былі чуваць і ў Чэхаславакіі, дзе некаторыя “навукоўцы” спрабавалі навіязваць падобныя дыскусіі. У выніку М.Шыманка сцвярджае, што “Купала – мастак слова і, дзякуючы сваім намаганням, мае куды большае значэнне, чым Я.Колас” [14, с.377].

У канцы 1920-х гадоў паэзія Купалы займае належнае месца ў даследаваннях прафесараў Яна Махала і Франка Вольмана. Імі была зроблена першая спроба ўвесці ў агляд славянскіх літаратур і беларускую. У сваім разуменні творчасці Я.Купалы Я.Махал збліжаецца з думкамі А.Чэрнага. Прафесар Махал лічыць, што сам лёс прадвызначыў беларускаму паэту быць песняром “народнага гора” [11, с.315]. Даследчык заўважае, што беларус у творчасці Я.Купалы паказаны рэалістычна, бо паэт крытыкуе мужыка за “ляноту, <...> схільнасць да мрояў, недахоп прадпрымальніцтва і п’янства” [11, с. 312]. Творчасць Я.Купалы чэшскі славіст імкнецца ахапіць усебакова, адзначаючы арганічнае адзінства і цэласнасць яго спадчыны, знітаванасць усіх ідэйна-тэматычных пластоў – хвалюючай рэвалюцыйнай і сацыяльнай лірыкі, вершаў на “мужыцкую” тэму, філасофскую і інтымную, фальклорную і аўтабіяграфічна вырашанаю ім праблему прызначэння паэта і

паэзіі. Своеасаблівае вершаў беларускага паэта Я.Махал бацьчы у тым, што яны “хутэй музычныя, чым пластычныя, прыемныя слыху схаванай мелодый” [11, с.313]. Аднак Я.Махал не ўпамінае купалаўскі зборнік “Спадчына”. Але даследчык, відавочна, адчуў, што паэт і ў першае паслярэвалюцыйнае дзесяцігоддзе заставаўся верным сваёй канцэпцыі і бясконца вяртаўся да старых пытанняў: свабода, дзяржаўнасць, незалежнасць. Таму чэшскі вучоны заўважыў, што “новае жыццё не прынесла беларусам таго, аб чым марылі” [11, с. 312].

У працах чэшскіх літаратуразнаўцаў часам можна знайсці спрошчанае разуменне ўзаемаадносін Я.Купалы з Савецкай уладай. Гэта вынікае з-за адсутнасці інфармаванаці аб тых складаных, супярэчлівых, а потым і трагічных абставінах, у якіх апынуўся беларускі паэт. Таму ў таго ж Я.Махала ў біяграфіі Я.Купалы знаходзім сцверджанне, што пасля заканчэння грамадзянскай вайны паэт “палітычна прыкмуў да бальшавікоў” [11, с. 312]; Ф.Вольман таксама своеасабліва тлумачыў зборнік “Спадчына”: маўляў, “Я.Купала вітае рэвалюцыйную савецкую рэспубліку і ўяўляе сябе савецкім чыноўнікам і пралетарыем” [12, с.201]. У 1927 годзе Ё.Гора ў часопісе “Кмѣн” пісаў, што “Купала і яго маладыя таварышы прыкмулі адразу да сацыялізму, і пасля рэвалюцыі ім не трэба было доўгага думання “куды пайсці?” [12, с.235].

Чэшскія славісты (А.Чэрны, Ф.Вольман, Я.Махал) далі ў міжваеннай Чэхаславакіі найбольш поўную, аб’ектыўную і цэласную характарыстыку творчасці Я.Купалы, яго спецыфічнага мастацкага светабачання, творчага метаду. Іх заслуга тым больш значная, што менавіта ў гэты час у БССР узрасталі працэсы уніфікацыі ідэалагічных каштоўнасцей, якія ў новых умовах звужаліся да адкрытай тэндэнцыйнасці, партыйнасці і класавасці. Лічыліся ганебнымі, а пазней былі практычна забаронены паняцці “беларускае адраджэнне”, “беларускія інтарэсы”, “беларуская свядомасць”. Таму даследаванні чэшскіх вучоных, нягледзячы на некаторыя недакладнасці, разам з працамі маладых беларускіх літаратуразнаўцаў на эміграцыі заклалі трывалы падмурак для аб’ектыўнага, усебаковага вывучэння творчасці Я.Купалы ў шырокім еўрапейскім кантэксце.

Пік папулярызаванасці беларускай літаратуры ў чэхаславацкім асяроддзі прыпадае на 1925 – 1930 гады. Шматлікія палітычныя падзеі ў ЧСР і СССР (сярод якіх бальшавізацыя КПЧ у 1929 годзе, рэпрэсіі ў СССР) прывялі да выразнай палітычнай і творчай дыферэнцыяцыі левых чэшскіх інтэлектуальных колаў, стаўшыя пры-

чынай таго, што з камуністамі назаўсёды разышліся таленавітыя пісьменнікі – Ё. Гора, Я. Сейферт, У. Ванчура, К. Бібл, якія, да таго ж, былі з асноўных папулярызатараў беларушчыны на сваёй радзіме. Пасля дыпламатычнага прызнання Савецкай краіны з боку ЧСР (1934) афіцыйныя кантакты з эміграцыяй сталі больш стрыманыя. Усё гэта ў значнай ступені адбілася і на культурных узаемадачыненьнях. Але тут было разыходжанне з левымі чэхаславацкімі коламі, якія ў 1930-я гады ў большасці сваёй паддаліся некрытычнаму саветафільству. Гэта асабліва праявілася ў дзейнасці Ю. Фучыка, яго кіраўніцтве “Rude pravo” і часопісам “Tvorba”. Менавіта яго выданні шырока асвятлялі ў 1935 годзе прыезд дэлегацыі савецкіх пісьменнікаў у Чэхаславакію, у складзе якой быў і Я. Купала. Адзначым, што ў 1930-я гады беларускую паэзію перакладалі (за выключэннем Ф. Ціхага) прадстаўнікі той часткі чэхаславацкай культуры, якія мелі пазітыўныя адносіны да савецкай краіны. Найбольш актыўным перакладчыкам твораў Я. Купалы ў той час стаў малады паэт Ілья Барт, якога больш за ўсё прыцягвала грамадзянская лірыка. Левы друк Чэхаславакіі змясціў пераклады І. Барта з савецкай літаратуры, у тым ліку і купалаўскія вершы “Старыя акопы”, “Сыходзіш, вёска, з яснай явы”, “Дзве дзяўчыны”, урыўкі з паэмы “Над ракой Арэсай”. Як бачым, акрамя верша “Старыя акопы”, дзе беларускі паэт выказаў трывогу перад пагрозай фашызму, ва ўсіх астатніх ужо гучаў не голас Прарока нацыянальнага адраджэння, а ілюзорны хваласпеў пабудаванаму бальшавікамі новаму ладу (што І. Барт хутчэй за ўсё не адчуваў). Ці маглі тады ў Чэхаславакіі адчуць у поўнай меры трагедыю Я. Купалы, які выпіў прызначаную беларускаму народу чашу пакут да дна?

Аб псіхалагічна складаным стане Янкі Купалы ў 1930-я гады нагадваюць успаміны чэшскага пісьменніка Францішка Кубкі. У час свайго апошняга прыезду ў Чэхаславакію Я. Купала мала расказваў пра сябе, хацеў быць непрыкметным, часта адставаў ад дэлегацыі, больш гаварыў аб мінулым, па-добраму зайздросціў чэхам, супакойваў сябе толькі тым, што “не галечка будзе універсітэтам беларускай моладзі” [16, с. 142].

Такім чынам, і ў 1930-я гады, нават пры падкрэслена суб’ектывісцкіх ацэнках і тэндэнцыйнасці на старонках левай перыёдыкі ўсё ж такі гучала Купалава паэзія, праз якую еўрапейскія народы замацоўвалі паняцці “Беларусь” і “беларусы”, вялікі нацыянальны паэт па-ранейшаму лічыўся буйнейшым славянскім паэтам.

Рэцэпцыя Янкі Купалы ў міжваеннай Чэхаславакіі, высокія эстэтычныя ацэнкі яго творчасці сведчылі таксама і пра пазітыўныя адносіны да беларускай літаратуры ў цэлым. Актыўныя двухбаковыя літаратурныя кантакты пры ўсёй складанасці гэтага перыяду далі моцны імпульс для іх развіцця ў будучым.

1. Černý A. Z Belarusi // Čas. 1909. č.16. S.2 – 3.
2. Černý A. Běloruske snahy národní i literární v 1909-1910l. // Slovansky přehled. 1911. S.217 – 223.
3. J.R. Janka Kupala. // Slovansky přehled. 1926. R. XVIII. S.248.
4. Sejfert J. Všecky krásy světa. Praha, 1999. 486 s.
5. Masarykův slovník naučný: Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Praha, 1925–1933, D.4. S. 245
6. Жылка У. Янка Купала // Збор твораў. Мн., 1998. С.180.
7. Šimanka M. Janka Kupala // Rude pravo. 10.10.1927. S. 5.
8. Bajkov M. Běloruska literatura // Nove Rusko. 1929. č. 10/12. S. 359 – 367.
9. ДАМЛМБ. Фонд 3, опись 1, №179, л.7.
10. Hryb T. Proti panske zvuřli // Slovanska revue. Praha, 1935. S.97.
11. Machal J. Slovanske literatury. Praha, 1929. S.301 – 316.
12. Wollman F. Slovestnost Slovanů : Ve. 3 d. Praha, 1928. D. II. 201s.
13. Lj. Běloruská literatura // Ottův slovník naučný. Praha, 1930. D.I. S. 536 – 537.
14. M. Š. Bělorus a Ottův Slovník naučný. Praha, 1930. D.I. S.536 – 537.
15. Hora J. Běloruřtí spisovatele v Praze // Kměn. Roč. I. Praha, 1927. S. 235.
16. Кубка Ф. Янка Купала – беларускі будзіцель [Публікацыя і пераклад А.Мажэйкі] // Маладосць. 1961. № 6. С.141 – 142.